

К. В. Гусаров,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного процесу
Національного університету "Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого" (м. Харків)

УДК 347.951.3 (470+477)

ЗАКОННА СИЛА, ОСТАТОЧНІСТЬ ТА ЛЕГІТИМНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА УКРАЇНИ

Розглядаються властивості судового рішення по цивільних справах, що спрямовані на надання акту правосуддя ознак легітимності та остаточності. На підставі дослідження національного цивільного процесуального законодавства та практики Європейського суду з прав людини робиться висновок про брак визначення властивостей судового рішення у національному процесуальному законодавстві. З метою гармонізації національного цивільного процесуального законодавства відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вносяться пропозиції по вдосконаленню норм чинного процесуального законодавства.

Ключові слова: судове рішення, законна сила, остаточність, Європейський суд з прав людини, властивості судового рішення.

Постановка проблеми у її загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями полягає у пошуку співвідношення категорій законної сили судового рішення із його легітимності та остаточності відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. З огляду на зазначене, співвідношення вказаних властивостей судового рішення не було предметом наукових досліджень. Проте у наукових здобутках В. В. Комарова, Р. О. Гавріка, Г. О. Жиліна, Г. В. Фазикош приділяється значна увага сучасним процесуальним поглядам на властивості судового рішення, на вплив рішень Європейського суду з прав людини на національний цивільний процес [1; 2, с. 353–368; 3, с. 335–386; 4].

Завдання статті визначається дослідженням національного цивільного процесуального законодавства та практики Європейського суду з прав людини щодо застосування вимог національного права та Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо надання судовому рішенню вищевказаних вимог.

Відповідно до ст. 209 ЦПК Російської Федерації, рішення суду набирають законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження, якщо вони не були оскаржені. У разі подання апеляційної скарги рішення суду набирає законної сили після розгляду судом цієї скарги, якщо оскаржуване рішення не скасовано. У разі скасування чи зміни апеляційним судом рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення останнє набирає законної сили негайно.

Після набрання законної сили рішенням суду сторони та інші особи, які беруть участь у справі, їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ті самі позовні вимоги на тій самій підставі, а також оспорювати в іншому цивільному процесі встановлені судом факти та правовідносини [5, с. 77]. Аналогічні правила

щодо властивостей законної сили судового рішення містяться у ст. 223 ЦПК України [6].

Цивільне процесуальне законодавство як Російської Федерації, так і України, пов'язує обов'язковість та остаточність судового рішення лише із властивостями законної сили акта правосуддя. У юридичній літературі за допомогою законної сили судового рішення виражається правова визначеність акта правосуддя, його неспростовність, виключність, преюдиціальність та виконуваність [7, с. 451–457].

Однак ч. 1 ст. 35 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі — Конвенція) закріплює вимогу остаточності судового рішення, зміст якої відсутній у національному процесуальному законодавстві. Уявляється, що законна сила судового рішення не завжди може відповідати вимозі остаточності судового рішення, оскільки правовідносини, встановлені судовим рішенням, яке набрало законної сили, можуть бути розглянуті міжнародною судовою установою після вичерпання всіх національних засобів захисту. Прикладом може слугувати рішення Європейського суду з прав людини від 29 січня 2013 р. у справі “Волков проти України”, згідно з яким рішення Вищого Адміністративного Суду України, яке набрало законної сили, було визнане нелегітимним через відсутність у національного судового органу достатньої компетенції для розгляду певної категорії справ. У зв'язку з цим, Олександр Волков, на думку Європейського суду з прав людини, підлягає поновленню в посаді судді Верховного Суду України, враховуючи принцип *res judicata* (відновлення настільки, наскільки це можливо, порушених прав заявника). Пункт 129 цього рішення міжнародної судової установи передбачає, що розгляд справи заявника Вищим Адміністративним Судом України був недостатнім, а тому не міг усунути недоліки процесуальної справедливості, які виникли на попередніх етапах національного провадження [8].

Таким чином, зміст вимог законної сили судового рішення є винятковою вимогою до акта правосуддя виключно на національному рівні. У випадку ж розгляду справи міжнародною судовою установою, юрисдикція якого визнається державою, яка підписала Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, властивості законної сили акта правосуддя можуть не прийматися до уваги вказаною міжнародною установою.

Враховуючи викладене, навряд чи можна говорити про набуття судовим рішенням властивостей остаточності у разі набрання ним законної сили. У зв'язку з цим, вбачається необхідним зробити висновок про існування вимоги легітимності акта правосуддя поряд з існуванням наслідків законної сили судового рішення. У науці цивільного процесуального права легітимність розуміється як відповідність рішення існуючому правопорядку, яка є складовою частиною законності судового рішення [4, с. 12].

Умовами настання легітимності судового рішення, на наш погляд, можна визнати наявність таких факторів:

1) розгляд спірних правовідносин, встановлених рішенням національного судового органу, міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана державою;

2) визнання факту відсутності порушення державою вимог Конвенції.

Надання рішенням суду статусу легітимності передувє процедура розгляду справи Європейським судом з прав людини (далі — Суд). Відповідно до ч. 1 ст. 35 Конвенції, Суд може прийняти справу до розгляду тільки після того, як були вичерпані всі національні способи юридичного захисту відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права і протягом шести місяців з дати ухвалення остаточного рішення на національному рівні. Таким чином, умова настання ознаки остаточності судового рішення, яка є передумовою звернення зацікавленою особою до Суду, є невід'ємною вимогою щодо рішення національного суду згідно із вказаною нормою Конвенції.

Однак ст.ст. 213 і 223 ЦПК України [6], ст.ст. 195 і 209 ЦПК Російської Федерації [5, с. 52, 209] як основні вимоги, які впливають на набрання законної

сили судовим рішенням, виділяють законність та обґрунтованість судового акта. Національне цивільне процесуальне законодавство не містить елементів остаточності судового рішення, від наявності яких залежить реалізація зацікавленими особами права на звернення до Суду.

На проблему визначення “властивостей” остаточності судового рішення зверталась увага в юридичній літературі України В. В. Комаровим [3, с. 70–73]. Не існує єдиної позиції щодо цього питання і у Європейського суду з прав людини. Раніше Суд визнавав остаточними судові рішення після їх перегляду судами касаційної інстанції [9] і в жодному разі не визнавав суд наглядової інстанції як суд, який завершує можливість перегляду судових рішень на національному рівні [3, с. 70–73]. В іншому випадку, у рішенні Суду “*Шагін проти України*” остаточним було визнано рішення Верховного Суду України [9].

Суттєвим чином на остаточність судового рішення впливає і строк допустимого оскарження акта правосуддя. Наприклад, в рішенні Суду “*Тимотієвич проти України*” зазначено, що рішення національного суду в порушенні інтересів заявника було скасовано за ініціативою прокурора, який застосував свої дискреційні повноваження. На думку Суду, в цьому випадку мало місце непропорційне та незаконне втручання в права заявника (ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції) [10].

На сьогодні встановлення змісту терміна “остаточність судового рішення” залежить не тільки від вищевказаних обставин, пов’язаних з інстанційністю перегляду судових актів та від моменту набрання законної сили рішенням за правилами національного процесуального законодавства. Ситуація ускладнюється тим, що цивільне процесуальне законодавство України, наприклад, не містить граничних строків порушення питання про поновлення строку на оскарження рішення. У зв’язку з цим, у рішенні “*Пономаров проти України*” Суд вказує, що правова система багатьох держав-членів передбачає продовження строків оскарження за наявності для цього об’єктивних підстав. Разом з цим якщо строк на ординарне апеляційне оскарження поновлено зі спливу значного періоду часу і з підстав, які не є переконливими, то поновлення строків на оскарження може порушити принцип правової визначеності. У вказаному рішенні строк на оскарження судового акта було поновлено, виходячи з того, що скрутний матеріальний стан сторони перешкоджав сплаті державного мита. Суд вказує, що сторона не стверджувала про відсутність коштів, а переконувала національний суд поновити строк оскарження судового акта, виходячи з відсутності вільних коштів для сплати державного мита. Більше того, відсутні відомості про те, що апелянт коли-небудь звертався з проханням відстрочити чи розстрочити сплату державного мита, що можна було здійснити за правилами національного законодавства. У такій ситуації стороні була надана можливість подати повторну апеляційну скаргу в разі пропуску значного проміжку часу і після початку виконання рішення суду. Такі обставини, на думку Суду, мали на меті не виправлення серйозних помилок, а лише повторний розгляд справи. У такому разі національні суди порушили принцип правової визначеності і “право на суд” заявника, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції. І хоча, на думку Суду, вирішення питання про поновлення строку на оскарження знаходиться в межах дискреційних повноважень національних судів, такі повноваження не можуть бути безмежними. Підставами поновлення таких строків можуть бути, наприклад, неповідомлення сторін органами влади про прийняте рішення у їх справі [9].

Однак навіть у подібних випадках можливість поновлення строків на оскарження не повинна бути необмеженою, оскільки сторони в розумні періоди часу повинні застосувати заходи для того, щоб з’ясувати стан невідомого їм судового провадження. Про це вказується у рішеннях Суду “*Олександр Шевченко проти України*” та “*Трух проти України*” [9]. В кожному випадку національні суди повинні перевіряти, чи виправдовують підстави поновлення строків на оскарження втручання в принцип *res judicata*, особливо щодо тих справ, у яких національне законодавство не обмежує повноваження судів ані в часі, ані в підставах поновлення строків.

На підставі викладеного вважаємо, що питання імплементації терміна “остаточність судового рішення” і змісту вказаного поняття в нормах національного цивільного процесуального права є актуальним, виходячи з невідворотності подальшого реформування процедур оскарження та перевірки судових рішень відповідно до європейських стандартів, сучасні варіанти якого висвітлено в одній з праць О. О. Борисової [11, с. 81–84].

Список використаних джерел

1. *Гаврік, Р. О.* Законна сила судових рішень у цивільних справах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Р. О. Гаврік. — К., 2011. — 20 с.
2. *Жилин, Г. А.* Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы [Текст] : [монограф.] / Г. А. Жилин. — М. : Проспект, 2013. — 576 с.
3. *Комаров, В. В.* Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України [Текст] / В. В. Комаров. — Х. : Право, 2012. — 624 с.
4. *Фазикош, Г. В.* Судове рішення в цивільному судочинстві [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Г. В. Фазикош ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 20 с.
5. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14.11.2002 г. № 138-ФЗ [Электронный ресурс] Консультант Плюс онлайн. — URL : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=142923>.
6. Цивільний процесуальний кодекс України 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
7. *Сахнова, Т. В.* Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты [Текст] / Т. В. Сахнова. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 696 с.
8. Александр Волков против Украины (заявление № 21722/11) : решение Европейского суда по правам человека (по сути) от 09.01.2013 г. [Электронный ресурс] Харківська правозахисна група. — URL : <http://khpg.org/index.php?id=1359450183>.
9. Стаття 6 “Право на справедливий суд” [Електронний ресурс] Міністерство юстиції України. — URL : <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
10. Справа “Тімотієвич проти України” (заява № 63158/00) : рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. [Електронний ресурс] Міністерство юстиції України. — URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5360.0>.
11. *Борисова, Е. А.* Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам [Текст] : [учеб. пособ.] / Е. А. Борисова. — М. : Норма ; ИНФРА-М, 2013. — 320 с.

Надійшла до редакції 25.01.2013

Гусаров К. В. Законная сила, окончательность и легитимность судебного решения по гражданскому процессуальному законодательству Российской Федерации и Украины

Рассматриваются свойства судебного решения по гражданским делам, направленные на придание акту правосудия признаков легитимности и окончательности. На основе исследования национального гражданского процессуального законодательства и практики Европейского суда по правам человека делается вывод о недостаточности определения особенностей судебного решения в национальном процессуальном законодательстве. С целью гармонизации национального гражданского процессуального законодательства в соответствии с требованиями Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод вносятся предложения об усовершенствовании норм действующего процессуального законодательства.

Ключевые слова: *судебное решение, законная сила, окончательность, Европейский суд по правам человека, свойства судебного решения.*

Gusarov, K. V. Legal Force, Finality and Legitimacy of Court Decisions in Civil Procedural Law of the Russian Federation and Ukraine

The issue connected with the properties of the court decision in civil matters aimed to make the act of justice legitimate and final. Based on the study of national civil procedural law and practice of the European Court of Human Rights author concludes that determination of the nature of judicial decisions in the national procedural law is insufficient. In order to harmonize the national civil procedural law in accordance with the requirements of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms the proposals for the improvement of existing procedural legislation have been made.

Keywords: *court decision, legal force, finality, the European Court of Human Rights, the properties of the court decision.*

